

ARANY MIHÁLY

A történelem sötétjében

Robert Menasse az osztrák jelenkori irodalom „középgenerációjának” írója, aki germanisztikát, filozófiát és politikatudományt hallgatott Bécsben, Salzburgban, majd Messinában; mind a három szakterület jól érezhetően visszaköszön írásaiban, hiszen nemcsak szépíró, hanem esszéista is, különösen *Das Land ohne Eigenschaften* ('A tulajdonságok nélküli ország', 1992) című esszékötetét idézik gyakran, melyben osztrák identitás, kultúra és politika kérdéseiben foglal állást. Öt regényt publikált eddig, első regényét, a *Sinnliche Gewissheit* ('Érzéki bizonyosság', 1988) címűt a magyarul *A regény kora* címet viselő mű (*Selige Zeiten, brüchige Welt*, 1991) követte. E két, valamint az 1995-ös *Schubumkehr* ('Csúsásirányváltó') kötetét trilógiaként olvassa egybe a szakirodalom (lásd Dieter Stolz tanulmánykötetét¹), sőt hozzájuk kapcsolható a regények elméleti alapjait kibontó *Die Phänomenologie der Entgeisterung* ('Az elszellemtelenedés fenomenológiája', 1995) pszeudofilozófiai írás is. Ezután a terjedelmes *Küüzetés a pokolból* (*Vertreibung aus der Hölle*, 2001) keletkezett, majd a legutóbbi *Don Juan de la Mancha oder die Erziehung der Lust* ('Don Juan de la Mancha, avagy az érzékek iskolája', 2007) zárja pillanatnyilag a sort. Menasse európai hírnévű író, magyarországi recepciója ugyanakkor némileg visszafogott és ellentmondásos. Munkáihoz átfogó, magyar nyelvű tanulmányt Bombitz Attila *Mindenkori utolsó világok* című könyvének Menasse-fejezete kínál.² A szerző itt főleg *A regény korát* állítja középpontba, miközben összegyűjti és kijelöli Menasse írói-pszeudofilozófiai világának sarokpontjait, úgymint például az érzéki bizonyosságot, vagy a Hegel pozitív fejlődéstörténetének ellentétes teóriájaként megalkotott „elszellemtelenedést”. A tanulmány utal Menasse történelemhez való sajátos viszonyára is: „Az abszolút szellem megvalósulásának semmi esélye, Hegel idézése cirkuszi show. Menasse viszont nem áll le a posztmodern nihilizmus »itt a vége, fuss el véle«-tendenciánál, fintonrogva és fityiszt mutogatva újra és újra kezdi a történelem történetét, mert a történelemnek, a művészeteknek nem lehet vége, ha egyszer elkezdődtek: *the show must go on*, a megváltozott, az így vagy úgy alakult viszonyoknak megfelelően.”³

Menasse legutóbb magyarul megjelent művéhez három magyar nyelvű recenzió nyújthat segítséget. A regényben elszórtan fellelhető, zavaros történelemszemléletre utal Bárány Tibor kritikájában.⁴ A Menasse sorain átszűrődő történelemfelfogás olyan, a haza és

¹ Stolz, Dieter (szerk.): *Die Welt erscheint unverbesserlich. Zu Robert Menasses Trilogie der Entgeisterung*. Frankfurt am Main, Suhrkamp 1997.

² Bombitz, Attila: *Mindenkori utolsó világok*. Osztrák regénykurzus. Kalligram, Pozsony 2001. 161-189. p.

³ Uo., 163.

⁴ Bárány, Tibor: Sötétben minden elképzelhető. In: *Élet és Irodalom*, 2008. április 25., 17. szám.

az identitás fogalmait is hallgatólagosan ütköztető esetpéldákból rajzolódhat ki, mint a történésznek készülő Viktor párbeszéde saját múltjával, vagy a pokollá vált hazáját elhagyni kényszerülő zsidó kislány, Mané története. Hogy e két főszereplő életén keresztül valóban egy „önmagát variációsán ismétlő, mégis célvívű történelem víziója” olvasható ki, az némileg kétséges, hiszen éppen alap és cél nincs a történet-történelem mögött, és maga Menasse számolja fel egy költői kérdésben a „történelem immanens értelmét és célját” sokat idézett, az 1995-ös, 47. Frankfurteri Könyvvásár megnyitóján elmondott beszédében. Ebben pontosan azt a *hipotézist* fogalmazza meg, miszerint „talán a »történelem« volt az emberiség legnagyobb történelmi tévedése”, vagyis az, hogy értelmes folyamatként létezik a történelem.⁵ Bombitz Attila recenziója már címében is utal a Menasse műveinek általános jellemzőjeként megfogalmazható „tézis nélküli tézisalkotásra”, vagyis a „lecke” nélküli történelemre, mely többszörösen rétegzett lepedőként értelem és értelmezés nélkül hagyja magát elmeséltetni, számot vetve a megragadható kezdet következetes hiányával.⁶ E pozitív kicsengésű recenziót követi az ellenvélemény: Radics Viktória szókimondó kritikájában kifogásolja – többek között – Menasse „feltűnés nélküli”, „simulékony”, „újabb és bátrabb meglátások, a szokásosnál merészebb ábrázolás nélküli” nyelvét és a regény – jóllehet kompozícióját tekintve „meglett”, ugyanakkor – nem annyira művészi-szépírói, hanem sokkal inkább „köztudomású értelmiségi” gondolatokat és minőséget felvonultató témáját.⁷

A *Kiűzetés a pokolból* nyomokban tartalmazza Menasse írói világának történelmi-történelmi esszenciáját, miközben a zsidó származású szerző reflexiót ír saját nevéhez, saját eredetéhez.⁸ A mű Samuel Manasseh ben Israel, a 17. században élt rabbi, és a 20. századi Viktor Abravanel, vélhetően a híres rabbi utolsó leszármazottjának párhuzamos történetét beszéli el úgy, hogy a két zsidó főszereplő életpályája mintegy a zsidó sors történet sajátos archetípusát adja egy műfajilag is hihetetlenül összetett rétegzett szövegben, melyet főként történelmi, vagy máshol családregényként⁹ is emlegetnek.

Menasse történetvezetésében jellemző, hogy gyakorta olyan események elbeszélésével kezdi egy komplexebb történet elmondását, amelyek már egy bizonyos történés után állnak, és sokszor sokáig várta magára a kérdés megválaszolása. Így az egyébként lineáris elbeszélés helyenként kacskaringókat ír le: keringünk a történetben/történelemben (*Geschichte*), miközben elejtett információként szórja elénk az író az előtörténetet. A *Kiűzetés*

⁵ Ld. Menasse, Robert: „Geschichte” war der größte historische Irrtum. Rede zur Eröffnung der 47. Frankfurter Buchmesse 1995. In: Uő.: Hysterien und andere historische Irrtümer. Sonderzahl Verlagsgesellschaft m.b.H., Bécs 1996. 21-36. p. ide ld. 27-28. p.

⁶ Bombitz, Attila: Történelem – lecke nélkül. In: Új Könyvpiac, 2008. június, 38. p.

⁷ Radics, Viktória: Álnagyregény. In: Magyar Narancs, 2008.07.10., 28. szám, 36-37. p. Itt jegyezzük meg, hogy Menasse más írásaiban, így például a *Frankfurter Vorlesungen*-ben (Frankfurter előadásaiban) is tükröződik, hogy a szerző kevésbé a szépíró, sokkal inkább az esszéista, a politológus, vagy a (pszeudo)filozófus regiszterét, gondolatmenetét, téma- és szövegvezetését mutatja.

⁸ Vö.: Pollak, Anita: Schubumkehr in der Geschichte. In: *Kurier*, Wien, 2001.7.13. <http://www.lyrikwelt.de/rezensionen/dievertreibung-r.htm> [2008.08.04.]

⁹ A műfaji összetettség lehetőségéről-lehetetlenségéről ld. Luchsinger, Martin: Nihilistisches Höllenspektakel. Vielfach modulierter Schrei: Robert Menasses „Die Vertreibung aus der Hölle” zieht alle Register. In: *Frankfurter Rundschau*, 2001.12.22., illetve <http://www.lyrikwelt.de/rezensionen/dievertreibung-r.htm> [2008.08.04.]

a pokolból története két párhuzamos idő- és cselekményszálon fut. A kis Manénál kezdődik, a 17. századi portugál városban, Comecosban élő zsidó fiúnál, aki sokáig nem is ismeri származását. A kisleány, akinek sok neve van, nevek, amik elleplezik és egyben fel is fedik titkos zsidó voltát: Manoel Dias Soeiro. Manoel – a beilleszkedés vágyával adott név, a legkedveltebb férfinév a keresztény családok körében. A név eredetije a látnok és próféta Samuel, Izrael utolsó bírójára. És a név becézett alakja, a Mané, mely a portugál köznyelvben butuskát, illetve hiszékenyt jelent. E hármassajátos összjátékának tekinthető a kis Mané gyermekkori története. „A kisleánynak sok neve van. A Manéből kicsendül már az is, amelyet majd később kap meg a gyerek, Amszterdamban, a szabadság földjén, ahol a *marranók* végre levethetik álcázó nevüket, és nyíltan vállalhatják a zsidót: így lesz belőle Manasseh.”¹⁰

A nevek eredője egy „földrajzi és egzisztenciális otthontalanságba”¹¹ mutat. Mané későbbi testi és identitásbeli meghasádságát mintegy megalapozva, a gyermekkor a védő bizonytalanságban és tudatlanságban telik, olyannyira, hogy a kis Mané elkezd nyomozni társaival titkos zsidók után, maga is bekapcsolódik a megkeresztelt, de vallásukat titokban gyakorló zsidó családok ellen irányuló üldözésekbe. Míg nem az inkvizíció letartóztatja apját, majd hamarosan anyját is. Ekkor érti meg Mané az összefüggéseket, ekkor válik meg hasonlítottá a titkos zsidó családokról gyűjtött adataival, a fejében lévő „archívummal”. Azért kellett mindig hazaszaladni sötétedésig, hogy ne tűnjön fel, hogy szombatoként időben otthon van, hogy megtartsák a *sabbatot*. Szülei letartóztatása után nővérétől is elválasztva a jezsuitákhoz kerül egy kollégiumba. A kollégiumban szorongás az élet, a cél: összezsugorodni, láthatatlanná és ugyanakkor a jeles tanulmányi eredményekkel kiválónak válni. A zsidó kisleány – a kivétel. A „más” a többiek közt. Mindez, a kivétel kiterjesztett fogalma sajátos jelentésmezőt kap egy latin nyelvtani példán keresztül végigvitt allegória kapcsán. „Mané szabályokat tanult a jezsuitáknál. És azt, hogy rettegjen a kivételektől. A kivétel gyűlöletes volt. A kivételek gyűlölete tette igazán kőkeményre a szabályt. [...] Épp elég ok, hogy az ember gyűlöljön minden kivételt. Így saját magát. [...] Ha maga is *a-ra* végződő *masculinum* volt.”¹² Az *-a* a latinban – néhány kivételtől eltekintve – a *nőnemű* főnevek végződése, ezt a párhuzamot használja fel az elbeszélő, kétségtelenül szerencsétlen módon összekapcsolva a kamaszodó fiúk szexuális vágyainak nyers ábrázolásával, és más – még szerencsétlenebbül és inadekvát módon felhasznált – névpárhuzamokkal...

Egyfajta fordulatot jelent, hogy Mané, miután az inkvizíció comecos-beli pokla után a kollégium poklát megjárta, visszatérhet megkínzott, élő-halott, kényszerkeresztény szüleihez, akikkel megszökik Amszterdamba, a „jó helyre”. Itt kezdődik a második nagyobb egység Mané, illetve a „szabad” világban eredeti nevével szólított Manasseh életében: az út egészen a tanítói voltáig, ami megfeszített tanulással és a szülők lassú elvesztésének leírásával telik. S az elérhetetlen vágy: a mindig egy lépéssel előrébb járó Aboabbal szemben főbbivá lenni. Ennek kudarca után egyetlen lehetősége marad, hogy nevét emlékeztessé tegye: egy szerencsés házassággal beírja magát az Abravanelek családfájába, amelyet a zsidók Dávid-házának egyenes ági leszármazottjaként, és így az eljövendő Messiás családjaként tartanak számon.

¹⁰ Menasse, Robert: *Kiűzetés a pokolból*. Ulpius-ház Könyvkiadó, Budapest 2008. 29. p.

¹¹ Luchsinger 2001.

¹² Menasse 2008, 227-228.

Viktor Abravanel – a család talán utolsó leszármazottja a huszadik században, apai ágon zsidó. A regény jelenbeli, mondhatni metatörténetének keretétől egy este elbeszélése szolgál: Viktor huszonötödik érettségi találkozója, egy vacsora – nota bene: az Arany Borjú nevű étteremben –, mely botrányba fullad, mikor Viktor elkezd sorolni volt tanáraik NSDAP-tagkönyvszámát. „Érettségi után történész szakra iratkoztam be [...]. A történelem tanulmányozása nem más [...], mint hogy saját sorsunk meghatározó körülményeit, gyökereit kutatjuk.”¹³ A felháborodásban csak egykori beteljesületlen szerelme, a szintén zsidó származású Hildegund marad mellette. S kezdetét veszi egy hosszú este, Viktor emlékezés-újraélés-vándorútja, mind földrajzilag, körbejárva Bécsben, mind emlékeiben, párhuzamosan egykori ősének történetével.

A párhuzamokban talán a zsidóüldözések változatlan, állandó karaktere formálódhat ki, így Mané Viktor prefigurációjának tekinthető,¹⁴ és a zsidó sors(tragédia) sajátos „archetípusa” jelenítődik meg. Mané álmát, hogy nem tud időben hazaérni Viktor hasonló álma követi. A korai emlékek sötétek, mert „[s]ötétben minden elképzelhető”.¹⁵ „A legrégebbi emlékképek, amelyeket Mané őrizgetett, a szó szoros értelmében sötétek voltak [...] Ennek a kövér kisfiúnak mindjárt szaladnia kell haza, amilyen gyorsan a lába bírja.

Hányszor ért haza még időben, napnyugta előtt? Szinte mindig. Emlékeiben azonban, azon a néhány sötét képen, soha. [...] Attól rettegett a legjobban, hogy valamilyen oknál fogva hirtelen nem bír szaladni többé. [...] Már kicsi gyerekként volt egy folyton visszatérő álma. Megdöngetik a kaput. [...] Kiles az ablaktáblák résein, és sok embert lát a ház előtt, egyesek ököllel verik a kaput, éjszaka van, [...] egyszerre kövek repülnek az ablaknak, le-guggol, ugyanakkor anyja hátrarántja, elvonszolja a ház hátsó frontján lévő ablakig. De ott is állnak már emberek, ő meg ösztönösen rohanni akar, elrohanni – de hova? Semerre sem szabad az út, ő mégis futni szeretne, legalább a nagy ládáig vagy a szekrényig, de mozdulni sem bír [...]”¹⁶

Hasonlóképpen a már semmiféle üldöztetést el nem szenvedett Viktornak is ilyen álmai vannak, ezért nevezhetjük a jelenséget archetipikusnak, amelyre Manénál is találunk utalást, hiszen a Mané álmában megjelenő anya képe egyértelműen nem az ő anyja volt, hanem egy tipizált, egyszerre előre, a jövőbe vetített, és vissza, a múltba vetülő szorongás képe, egy történelmen átívelő üldözés álomban kódolva. „[...] én gyerekkoromban sokszor álmodtam azt, hogy jönnek értem, pontosabban az anyámért és értem, hogy elvigyenek. [...] A Gestapótól voltak. Fogalmam sincs, hogy honnan tudtam, de tudtam.”¹⁷ Vagy Menasse *Phänomenologie der Entgeisterung* című írása utolsó fejezetének ismeretében még

¹³ Uo., 21.

¹⁴ Vö. Apel, Friedmar: Die Hölle Heimat. Robert Menasse spielt mit Unzugehörigkeit. In: Frankfurter Allgemeine Zeitung, 2001.09.01., illetve http://www.buecher.de/shop/Oesterreich/Die-Vertreibung-aus-der-Hoelle/Menasse-Robert/products_products/content/prod_id/21781096/#faz [2008.08.04.]

¹⁵ Menasse 2008, 665.

¹⁶ Uo., 65-67.

¹⁷ Uo., 73-74.

egy értelmezés adódik: az üldöztetések álmai „idézetté” válnak, melyek folytonos másolatokat keresnek, variációkat a zsidó sorsra.¹⁸

Ki lehet-e lépni egy ilyen *sorsból*, *életté* lehet-e változtatni azt? Viktornak az érettségi találkozón a többiekhez hasonlóan az életéről kellett volna beszélnie, ő azonban kérdez – kik voltak a tanáraik? Továbbgondolva: kik azok, akik az életüket meghatározták, és az üldözés sorsát szabták ki elődeikre? A *sors* és az *élet*, illetve a köztük lévő különbség Menasse (pszeudo)filozófiai elképzelései között kiemelt helyet kapnak a szerző egyik frankfurti előadásában. A *sorssal* mint a felvilágosodás kora előtti felfogást tükröző kifejezéssel szemben megjelenik az alternatívákban gondolkodó, a többé nem meghatározott és elrendelt, hanem szabad választási lehetőségekkel jellemezhető modern *élet* fogalma.¹⁹ Folytatva a gondolatot, ez az úgynevezett *élet* (látszólag) mentes, „szabad” a befolyásoló narratíváktól. A befelé forduló Manasseh, aki elfogadja az egymásra következő napokat, és szülei elvesztése után is azon – áltató – mondatokkal legitimálja saját cselekedeteit, hogy „apa mindig azt mondta...”, feloldozást keresve gyermekkori bűnei alól a tanulásba burkolózik, míg testvére, Esther a saját döntés fontosságát hangsúlyozza: „Tegyé, amit akarsz, de légy szíves, azzal a szöveggel, hogy a saját akaratodból teszed. És ha fél éjszaka görnyedsz a könyveid fölött, ne mondd azt, hogy a szülein kívánják tőled. [...] Minthogy a szülein nem élnek, tartozz magadnak azzal, hogy jól alakítod a saját életedet!”²⁰

Viktor, Esther érvélséhez hasonlóan, a választás mezején mozog, választ politikai elköteleződést és elméleti alapokat, láthatóan mégsem tud kilépni saját neveltetésének, miliójének determinációjából: „Vajon miért azonosult Viktor szívvel-lélekkel e tételekkel [értsd: a marxista tételekkel – A. M.]? Nem azért, mert egyeztek a tapasztalataival, hanem mert számára, akinek nem volt semmilyen tapasztalata, mindez átfogó magyarázatát adta a világnak.”²¹ Átfogó világmagyarázat, egészlegességre törekvés, valláspótlék. Viktor a katolikus vallásról egy részeges hittanántól hallott, a zsidó hit pedig csak egy homályos családi hátteret jelentett számára. A marxizmus átfogó magyarázat, amelyben Viktor – Menasse korábbi regényhőseihez hasonlóan – az Egész után kutat, akárcsak 17. századi előde. Maga a zsidó háttér a történész Viktornak történeti-történelmi érdekesség, illetve feltárnivaló: apja és nagyszülei is sokáig hallgatnak a múlttól, emlékezetük zárva van a kérdezősködő Viktor előtt. Kivé hát a szegény? „Megalázó volt, hogy sohasem válaszolt [Viktor nagyapja arra a kérdésre, hogy hogyan élték túl a náci időket – A. M.]. Végül Viktor felfogta, hogy talán a nagyszülei számára megalázó a kérdezősködése és az, hogy újra meg újra emlékezteti őket arra a korra, amelyre nyilván nincsenek szavaik.”²²

Egy párhuzamokon, összefüggéseken keresztül formálódó „történelemfilozófiai gondolatjáték”²³ szűrődik át a regény sorai között, s mind az egyén, mind a nép történetével

¹⁸ Vö. Menasse, Robert: *Phänomenologie der Entgeisterung. Geschichte des verschwindenen Wissens*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1995, 82–83. p.

¹⁹ Menasse, Robert: *Die Welt, in der ich schreibe*. In: Uő.: *Die Zerstörung der Welt als Wille und Vorstellung*. Frankfurter Poetikvorlesungen. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 2006. 9–32. p., ide ld. 17. p.

²⁰ Menasse 2008, 532–533.

²¹ Uo., 485.

²² Menasse 2008, 431.

²³ Friedmar 2001.

kapcsolatban felteszi a kérdést: vajon az elbeszélés, az emlékezés, a fejekben tárolt adatarchívum konstituálja-e a történetet/történelmet? „Kezdet nem létezik. Minden történet eleve azzal a mondattal kezdődik, hogy »Ami eddig történt...«, és maga csupán folytatás, még akkor is, ha így hangzik a címe: »Ennek soha többé nem szabad megtörténnie!«”²⁴ A sokat tematizált emlékezés-felejtéskultúra Viktor esetében rejtettebb, finomabb szálaikon mutatkozik meg, mint az üldözést konkrétan átélő Manasseh-nél, akinek apja pontosan az emlékeztetni akarás és a felejtési nem tudás kettősségétől szenved. Az apa az emlékezés és emlékeztetés szavait terjeszti az amszterdami zsidó fiatalok körében, miközben éjszakai nyugalmát a kínzás rémálmai zavarják meg újra és újra, amiket nem tud elfelejteni. Ugyanakkor az író itt is feloldja az illuzórikus felhangokat: „Néha úgy tódított az apja, hogy neki még a lélegzete is elállt, Manasseh szerint nagy élvezettel, szinte szívméretlenül színezett ki olyan közhelyes dolgokat, amiket szavakba tudott foglalni [...]”²⁵

A regény szóválasztékában érthető módon frekvenciált helyet kapnak a portugál és a héber kifejezések. Ezek a szavak képesek uralni a szöveg egy-egy szekvenciáját: az apa titkos-zsidó voltát elfedő és tekintélyét kiemelő *senhor* szó, vagy a héber elnevezések, mint a *makom*, vagy a rabbi történetében a mindennapi szükséglet egyetlen rövid kifejezésbe sűrítő „*Precisa-se...*”. Az eredetivel szemben a magyar kiadás e szavakat dőlten is kiemeli. Az idegen szavak mindenkor világok határjelölői is, a portugál éra és a héber világ találkozásából születnek, azok összeütközéséből nyernek értelmet.

Az egész regény egy párhuzamhalmaz: az üvöltésből és üvöltésben, sikoltásban és tolongásban megszülető Mané és Ausztria szabadságának kikiáltásakor világra jött Viktor párhuzamos születéstörténete, vagy Mané jezsuita kollégiumi napjai és Viktor internátusbeli éveinek egymásra vetülése éppúgy arra utalnak, mintha az elbeszélő egy egységes, „archetipikus” zsidó sorsot vázolna fel. A kollektív sorstragédiába, melyet a zsidóság Mané vonalán valós, illetve Viktor történetésikjén álombeli üldöztetése jelent, beágyazódik az egyes ember életének tragédiája. A gyerek szemben áll a nappal, ami kitakarja a lényegét, a megélt, szülei válása előtti gyermekkortól kezdve, melyre Viktort fényképek emlékeztetik: „Minden akkor készült fénykép egy fájdalmasan eltorzult arcú, hunyorgó Viktort mutat: merthogy mindig a napba kellett néznie, ha fotografálta az apja.”²⁶ Mané pedig, Samuel, a látnok nevének megfelelően a regény egy pontján elkezd látni végre: „Nem értette, de látni már kezdte.”²⁷

Futni kell – és nem lehet elfutni, lélegezni kell, vajon „[m]eddig lehet úgy élni, hogy nem vesz mély lélegzetet az ember?”²⁸ A bemutatott sorsok sebhelyes életek, egy seb, amit Mané kétszeresen is elszennved, és ezzel a meghasadttsággal azonosul: „[Mané] arcán pedig hamar begyógyult, behegedt a seb. Néha, ha Mané kibámult az ablakon, úgy rémlett, mintha apja nézne be hozzá, egy sebhelyes árnyat látott, ez az arc az utcai tülekedésben kapta a sebet, az ő, Mané születése napján. [...] Mané hosszan nézte az apai arcot, amíg a sajátja nem lett újra, a tulajdon tükörképe.”²⁹ A körülmetélésnél, a *circumcision*ál el-

²⁴ Menasse 2008, 35.

²⁵ Uo., 464.

²⁶ Uo., 61.

²⁷ Uo., 126.

²⁸ Uo., 123.

²⁹ Uo., 239.

szenvedett sérülése révén is a kettéhasadtság konnotációját hordozza, személyében a regény végletes hánykolódásának megfelelően a hontalanság fejeződik ki, miközben újra és újra visszavágyódik pokollá vált otthonába, Comecosba. De az identitásbeli meghasonlottságot jól példázza általában a szereplők soknevűsége is, amire Manénál már utaltunk, és hasonlóan *posztfigurájának*, Viktornak is gondjai vannak a névvel: családnevén mindenki meghökken, és egy osztálykiránduláson kell megtudnia, mit jelent Abravanelnek lenni... Hildegund többszörös elnevezése – Gundl, Hilli, Maria – szintén egy rájátszás, talán az asszimiláció variációira.

Viktornak a szülei válása után, már gimnáziumi éveitől kezdve kell igazán szembenéznie zsidó származásával. Addig csak elszórt események, mint neve furcsa hangzása válik számára gyanússá. Egy kiránduláson hittantanárunk végigvezeti családfája történetén. Ez motiválja, hogy történelmet hallgasson az egyetememen. Az egyetemi évek előtt néhány karakteres és meghatározó történetet kivéve, amelyek a „Viktor és Hildegund estéje” kerettörténet elbeszélésébe is beszűrődnek, tulajdonképpen egy 60-as, 70-es évekbeli fiatalember átlagos történetét olvashatjuk. A zsidó sorstragédiák nyomai olyan mikrotörténeti szálakon jelennek meg újra, mint például az iskolás Viktor verekedése a kis Feldsteinnel, a szintén zsidó kislánnyal, amikor az „ütőpozícióban” levő Viktor később tudja meg, hogy „saját maga volt az, akit arcul csapott.”³⁰ Az ilyen és hasonló jelenetek mind egy sajátosan elszórt, de koherens képet végül mégsem alkotó zsidó identitás egy-egy darabját jelentetik. A későbbi, egyetemi évek bemutatásakor megnyílik a regény: freudizmus, baloldaliság, feminizmus, feyerabend-i tézisek és regresszió tarkítják az elbeszélést. Viktor baloldali aktivista, trockista munkája megbukik a Renátával folytatott affér szerencsétlen kimenetelén – ezzel megint visszahozza Menasse a gyerek-embrió-magzat már korábban is terhelten felhasznált konnotációját.

Manasseh, a tanító, nehezen ugyan, de nyugvópontot lel felesége oldalán, miután annak folytonos könyörgésében, a szükséget jelző „*Precisa-se*” panaszai hatására értelmiségi utakon, könyvkiadással próbálja előteremteni a napi betevőt. A megkeseredett mindennapokban altatópirulákhoz nyúl a tanító, s ebből az állapotból sem családja, sem kedves tanítványa – Baruch (Spinoza) – nem tudja kiemelni, míg egyszer újra értelmet talál az életében: Angliát akarja diplomáciai kapcsolatokkal „meghódítani” a zsidóknak. A végső szöglet, *angle de terre*, amelyen még nem élnek zsidók. A Messiás-várás gondolata vezérli, hogy miután egy kiterjesztett népi-kulturális értelmezéssel megállapítja, hogy a németektől a hollandokig, de még az Újvilág indiánjaiig tulajdonképpen mindenki zsidó, népének újra bebocsátást érhesse el Angliába.³¹

A nyugvópont és a találkozás Viktor történetében is bekövetkezik, mintha Menasse gondolatmenetében a történet-történelem a kiűzetés-üldözés-találkozás-nyugvópont állomásokon haladna végig. Viktor tulajdonságait, eddigi történetét a regény egyik utolsó jelenetében, a – nota bene – Éden bárban Spazierer tanár úr summázza a legtalálékosabban. A tanár, aki egyike azoknak, akiknek a fejére Viktor néhány órája olvasta rá – alaptalanul – az egykori náci párttagságot, hiszen mint a regény legvégén kiderül, Viktor vaktában lövöldözik, és maga alkotja meg a tanárai születési dátumaiból azok (ál)párttagkönyvszámát. Két tanárunk esetében mégis ráhibázik: „Zseniális munka, de nem felelt meg a fel-

³⁰ Uo., 133.

³¹ Ld. uo., 637-641.

adatnak. [...] Jó munkát végeztél, fiam! [...] Csak azt nem tudom, hogy tragédiát vagy komédiát írtál-e.”³²

És Viktor elindul Amszterdamba, a Spinoza-kongresszusra, hogy Spinoza tanáráról, Manasseh ben Israelról tartson előadást... A két történet-szál összeér, Viktor egy imaginált síkon „tetten éri” Manasseh-t, és benne talán önmagát, mint a rabbi utódját. A Manasseh-Viktor párhuzamot a folyamatos önreflexió is jelzi, mintha kívülről szemlélné Mané önmagát, mintha Mariat Hildegundként, és Hildegundot Mariaként látnánk, mígnem az elbeszélő a mikro-makrotörténet összemosásaként a rabbi tollába adja a regény és egyben Manasseh rabbi utolsó mondatát: „Sötétben minden elképzelhető.”³³

Menasse fentebb említett, a Frankfurti Könyvvásáron mondott beszédében már utalt későbbi regénye egyik főszereplőjére, Samuel Menassére. A párhuzamok ötlete alighanem innen származik, hiszen a rabbi gondolatát, miszerint „ami egyszer valós volt, az örökké lehetséges marad”, évszázadokkal később az auschwitzi haláltábor kapcsán Adorno *ismétli meg*, illetve fogalmazza meg ugyanúgy.³⁴ (Az osztrák középgeneráció egy másik, nemzetközi híró alakjának, Christoph Ransmayrnek írói fogásaival, felhasználta motívumaival – születés és üvöltés, távolságtartó apa, párhuzamos, útismétlő történetmondás, a „kő” mint végső válasz a kérdésekre stb. – Menasse regénye sok ponton mutat hasonlóságot, jóllehet nagyon is könnyedén olvasható nyelve meg sem közelíti író társa gondosan kimért mondatait.)

A *Kiűzetés a pokolból* sok párhuzama olykor erőltetetté válik: személyek, mint természetesen Mané és Viktor, Maria és Hildegund (a keresztségben szintén Maria), Rachel és Renata, Uriel és Viktor – a kiközösítés jelenete, a zsidó közösségből és a baloldali elvtársak közül. Ugyanígy gesztusok, jellemvonások, sőt földrajzi helyek (például Anglia mindkét kontextusban előfordul) párhuzama, párhuzamok, amik végül egy „jó helyen”, fikcionalizált és nem elbeszélte végtelenben találkoznak.

De hová tart a történet? Viktor saját bevallása szerint még csak ateistává sem válik...³⁵ Akárcsak Manasseh, ő is a teljességet, az Egészet keresi. Esther, Manasseh testvére a vallást magát ignorálja, és a hétköznapi életbe kapaszkodik. Úgy tűnik, a regény a vallást problémának tekinti, és nem látja meg annak mélyebb jelentésmezőit, pontosan azon lényegét, amiért a zsidó megtartja a *sabbatot*, vagy a keresztény hajlandó a zsidó rabbi könyvét is elolvasni. „*Adonáj*, ez nem én vagyok. Kérlek, adj engem vissza magamnak!”³⁶ – ez az egyetlen értékelhető utalás a Szent felé történő gyenge megnyilatkozásra, semmi több.

A regény mindkét oldallal „leszámol”, helyenként durvábban és sértőbben is, mint szabadna. Leszámol az inkvizíció korának betűhöz ragaszkodó kereszténységével, mely a vallás alaptételeit eltorzítva, azt mások kívülrekesztésére és megsemmisítésére használta fel. De nem kegyelmez a zsidó vallásnak sem: a keresztény elemekkel díszített zsidó temető, Uriel, a kiközösített zsidó ember esetének bemutatása – akinek története során a zsidók maguk játsszák el az inkvizíciót –, vagy a *circumcisio* problematikáján keresztül a zsi-

³² Uo., 654-655.

³³ Uo., 665.

³⁴ Ld. Menasse 1996, 26-27.

³⁵ Vö.: Menasse 2008, 192.

³⁶ Uo., 614.

dó értékeket is relativizálja. A túlrészletezett, olykor naturálisan nyers és a kontextusban megszólaltatott témához sokszor a legkevésbé sem illő írás materializálja és banálissá teszi az értéket. Nem ismeri (fel) a szent dolgok lényegét, sőt helyenként – például a keresztre feszített macska esetén keresztül – durván sérti is azt. A regény legnagyobb hiányosságának éppen az tűnik, hogy túl földhözragadttá, testivé transzformál olyan kérdéseket is, amelyeket nem lehet materiális kontextusban megérteni. Ezek mellett az elbeszélő több ponton az alaptematika szempontjából teljesen lényegtelen részletekben veszik el, így helyenként igen terjengőssé válik a szöveg. Olyan általános dolgokra, közhelyekre tér ki, mint egy az elvált szülők gyermekeként felnövő, családosan is árva kisfiú hétköznapijai, melyek a szülői ház helyett hol kávéházak, hol fürdők, illetve az anya vagy a nagymama aktuális munkahelyén zajlanak. Vagy Viktor egyetemi éveit, mikor a freudizmus vagy a marxizmus rögzös útvesztőit járja, mígnem – hogy egyedivé váljon némileg a történet – botránnyosan felhasználja a zsidóüldözéstől terhes náci bűnösség fogalmát is azzal, hogy tanárainak fejére olvassa azok születési dátumaiból kreált ál-NSDAP-tagsági könyvük számát. A mű pszeudofilozófiai alapjaiban érzékelhető a materialista alapokon álló elbeszélő, és talán a lukácsi tükrözésemélet parafrázisait is megtalálhatjuk.

A *Kiűzetés a pokolból* utolsó soraiban visszahozza az „archetipikus” álom sötét képeit. A sötétséget, amelyben „minden elképzelhető”, a megfáradt és élete alkonyát megélő rabbi sötétjét, az idő sötétjét, a közösségen kívüliség, a Viktor által is megtapasztalt „semmi” sötétjét, az inkvizíció sötétjét, a társtalanság sötétjét... A „minden elképzelhető” nem az élet lehetőségének szabadságára utal, hanem azon borzalmak sokaságát emeli ki, amik a sors sötétjében, a szellem sötétjében, az elvakultságban megtörténhetnek.

A regény minden báját-baját egybevetve megválaszolatlanul marad a kérdés: pontosan mire játszik végül az író, de ne legyenek illúzióink: „Csattanó nincs. Ha volna, rég véget ért volna a történet. De nincs tovább. Csak a pokol – és a kiűzetés a pokolból. És kiegészítőül egy aprócska titok.”³⁷ Ezt a titkot kell megfejtenie a kitartó olvasónak.

³⁷ Uo., 191.